

Поліщук Геннадій Сергійович –
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінології та кримінально-виконавчого
права Київського національного
університету внутрішніх справ

Щодо кримінологічної характеристики організованої екологічної злочинності

У статті з використанням узагальнюючих статистичних показників досліджено особливості кримінально-правової охорони довкілля в Україні, проаналізовано правозастосовну практику щодо виявлення та засудження членів організованих злочинних угруповань за злочини проти довкілля. Визначено кримінологічно значущі ознаки та характерні особливості організованої екологічної злочинності.

Протягом останніх десятиліть науково-технічний прогрес та, як наслідок, посилення антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище, призвели до глобальних екологічних проблем, які не обійшли стороною й Україну. Споживацьке відношення до природи призвело до того, що довкілля стало агресивним і для самої людини. Виникнення загрози зникнення людства як виду та її поступове усвідомлення як цілком реальної призвело до офіційного визнання екологічно зумовленої загрози існуванню людської цивілізації на самому високому міждержавному рівні [1]. Як свідчить Доповідь (2002 р.) Комісії ООН з питань навколишнього середовища (UNEP), у найближчі 30 років під впливом людської діяльності на планеті відбудуться незворотні зміни. Буде тією чи іншою мірою деформовано більш ніж 70 % земної поверхні, безповоротно втрачено більше чверті всіх видів фауни та флори, не відновлювальним дефіцитом стане безпечне повітря, чиста питна вода, непорушені ландшафти, можливість природи відновлюватись після антропогенного тиску. Забезпечити, з урахуванням зазначених невітшних перспектив, особисте спасіння від екологічної катастрофи – означає забезпечити екологічну безпеку країни, без якої є нереальною і національна безпека держави.

Забезпечення екологічної безпеки неможливо розглядати окремо від поняття “екологічна злочинність” та її небезпечних наслідків, а саме: катастрофічного погіршення якості довкілля, що призводить до зниження тривалості життя, зростання рівня захворюваності та смертності; появою зон екологічного лиха; деградації відновлювальних природних ресурсів (земель, рибних, лісових ресурсів та ін.); виснаження невідновлювальних природних ресурсів (корисних копалин); забруднення та погіршення якості поверхневих та підземних вод, морів, атмосферного повітря; розповсюдження радіоактивного забруднення; небезпечного забруднення продуктів харчування.

Екологічна злочинність являє собою один із найнебезпечніших видів злочинної поведінки людей, тяжкі наслідки якої можуть носити (і часто носять) неконтрольований та невідновлювальний характер. Організований же різновид екологічної злочинності, зважаючи на наявність специфічних ознак, притаманних організованим злочинній діяльності, становить для довкілля та суспільства ще більшу небезпеку.

У правовій літературі різним аспектам, що стосуються проблеми протидії екологічній злочинності приділялась увага у роботах відомих вчених в галузі

кримінології та кримінального права: А.І. Долгової, О.Л. Дубовик, Е.М. Жевлакова, А.М. Плешакова, В.М. Раднаєва, Б.Б. Тангієва та ін. Питанням кримінально-правової охорони довкілля в Україні присвячено чимало уваги в працях українських вчених: С.Б. Гавриша, В.К. Матвійчука, П. Мельника, В.О. Навроцького, Ю.С. Шемшушенка та деяких інших. Разом з тим, у працях науковців, які займалися даною проблемою, залишилися недостатньо висвітлені питання, що стосуються злочинної діяльності організованих угруповань у сфері екології.

Злочини проти навколишнього природного середовища відносяться до категорії високолатентних злочинних посягань, соціальна небезпечність яких, як правило, не підтверджується офіційними статистичними даними, а ґрунтується в основному на таких об'єктивних показниках, які неможливо не помітити або приховати – деградація природного середовища, руйнування екосистем, забруднення довкілля – та авторитетні експертні оцінки.

Аналіз же статистичних даних про стан екологічної злочинності в Україні свідчить, що її доля в загальній структурі злочинності, незважаючи на загальну тенденцію до збільшення, залишається незначною (табл. 1).

Таблиця 1

Питома вага злочинів проти довкілля у загальній структурі злочинності в Україні за період 2001 – 2007 років
(за даними Департаменту інформаційних технологій МВС України)

Роки	Зареєстровано злочинів проти довкілля	Зареєстровано всього злочинів	Питома вага, %
2001	1374	503 676	0,27
2002	1247	450 661	0,27
2003	1977	556 351	0,35
2004	1877	520 105	0,36
2005	2165	485 725	0,46
2006	1919	420 900	0,46
2007	1690	401 293	0,42

Характерною особливістю екологічної злочинності є стійка тенденція до зниження питомої ваги зареєстрованих злочинів проти довкілля, вчинених групою осіб. Так, у 2002 році частка групової екологічної злочинності становила 17,4 %, а вже у 2007 році – 10,8 %. Виявлення ж злочинів проти довкілля, що були вчинені організованими злочинними угрупованнями, у тому числі з міжрегіональними чи міжнародними зв'язками, носить одиничний характер (табл. 2).

Таблиця 2

Зареєстровано злочинів проти довкілля, вчинених групою осіб, в Україні за період 2002 – 2007 років

(за даними Департаменту інформаційних технологій МВС України)

Роки	Зареєстровано злочинів проти довкілля, всього	З них учинено злочинів групою осіб	Питома вага групових злочинів, %	У т. ч. організованою групою чи злочинною організацією	У т. ч. з міжрегіональними чи міжнародними зв'язками
2002	1247	220	17,4	-	-
2003	1977	271	13,7	7	1
2004	1877	233	12,4	8	0

2005	2165	257	11,9	11	7
2006	1919	219	11,4	11	11
2007	1690	182	10,8	5	0

Звертає на себе увагу значна частка засуджених осіб, які вчинили злочин у складі груп, серед усіх осіб засуджених за злочини проти довкілля. Так, незважаючи на зниження абсолютних та відносних показників, за вироками судів, що набрали законної сили у 2004–2007 роках, питома вага осіб, засуджених за вчинення злочинів проти довкілля, коливалась від 44,3 % у 2005 році до 37,7 % у 2007 році. Даний показник є суттєво більшим за аналогічний показник загальної злочинності (25,0 % у 2007 році) (табл. 3).

Таблиця 3

Засуджено осіб за вчинення злочинів проти довкілля, вчинених групою осіб, в Україні за період 2004 – 2007 років

(за даними Державної судової адміністрації України)

Роки	Засуджено осіб за вчинення злочинів проти довкілля, всього	З них, осіб, які вчинили злочин у складі груп	Питома вага осіб, що вчинили злочин у складі груп, %	У т. ч. засуджено осіб, які вчинили злочин у складі організованої групи	У т. ч. засуджено осіб, що вчинили злочин у складі злочинної організації
2004	960	413	43,0	8	0
2005	784	347	44,3	1	0
2006	944	380	40,3	0	0
2007	871	328	37,7	0	0

Зазначена особливість пояснюється характером злочинів, за вчинення яких були засуджені дані особи. Переважну більшість злочинів, що вчинялися засудженими, становили посягання, пов'язані з протиправним заволодінням природними ресурсами (мисливськими, рибними, рослинними, мінеральними), які, як правило, й вчиняються групою осіб (рисунок).

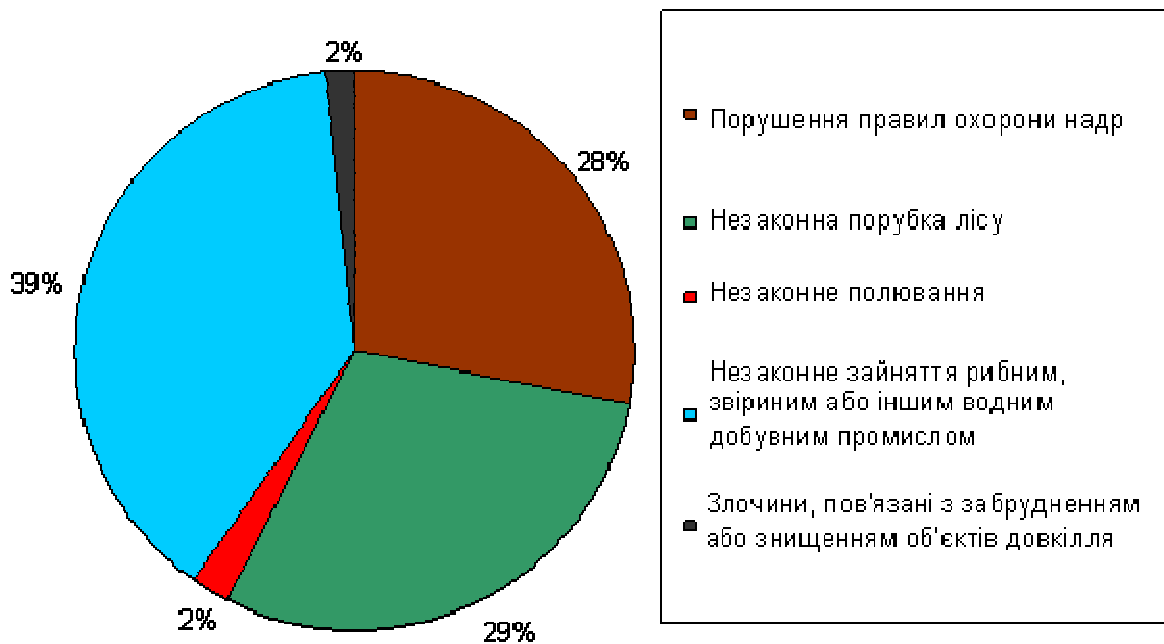

Рисунок. Структура судимості за злочини проти довкілля у 2007 році (за даними Державної судової адміністрації України)

Разом з тим, кількість засуджених осіб, які вчинили злочини проти довкілля у складі організованої групи, є незначною: 8 – у 2004 році та 1 – у 2005 році. Жодної особи не засуджено за вчинення злочину даної категорії у складі злочинної організації. Наведені статистичні відомості підтверджують висловлену різними науковцями [2] думку щодо відсутності дієвої та цілеспрямованої протидії організованій екологічній злочинності. Особливістю правозастосовної практики у сфері охорони довкілля є те, що правоохоронні органи реагують лише на явні факти правопорушень, в основному стосовно безробітних місцевих мешканців, які таким чином намагаються заробити на своє існування. Так, за даними Державної судової адміністрації України, частка засуджених, які на момент учинення злочину мали офіційний статус безробітного, а також працездатних, які не працювали та не навчалися, становила у 2007 році в структурі засуджених за злочини проти довкілля 76,7%. Як правило, ці особи вчиняють злочини епізодично та в невеликих розмірах. Члени ж організованих угруповань у сферу дії правоохоронних органів та судів практично не потрапляють. У зв'язку з таким зміщенням пріоритетів у правозастосовній діяльності слухними є зауваження заступника Генерального прокурора України Т. Корнякової: “В основному прокурори порушують кримінальні справи стосовно рибінспекторів або браконьєрів, а не організованих злочинних груп, які впродовж багатьох років безперешкодно діють на території Автономної Республіки Крим, Донецької, Запорізької, Одеської, Миколаївської та Херсонської областей, наживаючи надприбутки на рибних промислах.” [3, с. 26].

Вивчення джерел кримінологічної інформації дало автору можливість сформулювати специфічні ознаки організованої екологічної злочинності. До них, на наш погляд, слід віднести такі:

- корислива спрямованість злочинної діяльності;
- наявність корупційних зв'язків;
- професіоналізація;
- транснаціональний характер.

Необхідно зазначити, що вказані ознаки властиві не тільки організованій екологічній злочинності, а й організованій злочинності взагалі. Але в екологічній

сфері така злочинна діяльність має певну специфіку, яку слід розглянути більш детально.

Ще наприкінці 80-х років ХХ століття О.Л. Дубовик та А.Е. Жалінський виділяли як підгрупу екологічних злочинів так звану корисливу екологічну злочинність за критерієм мети – отримання матеріальної вигоди. Авторами зверталась увага на те, що така злочинність характеризується тривалістю злочинної поведінки, обсягом злочинної діяльності, характером наслідків такої діяльності та доходністю. “Предметну основу процесу детермінації корисливих екологічних злочинів утворює, перед усім, виробнича діяльність, а також еколого-географічні умови. Це наглядно проявляється в районах активного риболовства, полювання, морського промислу, порубок лісу” [4].

Новий імпульс така діяльність отримала в умовах українського сьогодення, коли розвиток ринкової системи господарювання стимулював споживацьку психологію в суспільстві, розповсюдився на сферу природокористування та експлуатації природних ресурсів, що зумовило їх хижацьке використання, знищення окремих елементів довкілля, а також забруднення природного середовища. Отже, на сьогоднішній день саме корисливі злочинці формують організовану екологічну злочинність, що фактично являє собою нелегальне кримінальне “підприємництво”, тобто отримання у зазначений спосіб постійного прибутку, бізнесової вигоди.

Розширення “ринку збуту” незаконно добутих природних ресурсів, у тому числі завдяки екологічній контрабанді, утворює низку додаткових детермінуючих факторів. У злочинний промисел втягується все більша кількість людей. Для таких кримінальних “підприємств” характерна висока організація праці та чіткий розподіл ролей. Наприклад, з метою отримання дозволів на вирубку лісу для його подальшої реалізації на експорт “кримінальні” підприємці імітують лісові пожежі. Механізм такого “кримінального” бізнесу наступний: наймаються безробітні маргінали, їм видаються керосин та смолоскипи. Ті йдуть до наміченої ділянки лісу або ж лісополоси, де підпалюють сухий травостій, кору дерев, умисно створюючи імітовану або контрольовану пожежу. У подальшому під виглядом вирубки горілого лісу оформлюють необхідні для вирубки та реалізації лісу документи.

Одним із проявів трансформаційних процесів у сучасному українському суспільстві та економіці є подальше розповсюдження корупції на екологічну сферу. Будь-який різновид організованої злочинності, у тому числі й екологічна, за словами Р. Кларка “не може процвітати без сприяння з боку органів, що застосовують право” [5].

У незаконний корумпований обіг втягнуто значні обсяги лісових ресурсів, риби та морських тварин, корисних копалин, земельних ділянок, відходів та ін. У зв’язку з зазначеним, О.Л. Дубовик виділяє як самостійну кримінологічну проблему екологічну корупцію в цілому та її складову частину – проблему незаконної торгівлі навколишнім середовищем, що розуміється також як новий різновид корупційної екологічної злочинності.

Окрему складову організованої екологічної злочинності часто становить “корумповане екологічне ліцензування”, під яким розуміється протиправна поведінка осіб, які беруть участь у процесі надання та отримання дозволів (ліцензій) на природокористування та можливості впливати на довкілля, пов’язана з наданням корупційних послуг та отриманням тіншового прибутку, привласненням грошових коштів [6]. Так, за результатами проведених тільки у 2006 році Генеральною прокуратурою України перевірок у Міністерстві охорони навколишнього природного середовища України виявлено понад 500 фактів незаконного надання суб’єктам господарювання спеціальних дозволів на користування надрами [3, с. 25]. Схожа ситуація й в інших сферах використання природних ресурсів. Так, начальник Азовспецдержрибінспекції С. та директор “АзПівденьНДРО” І. отримали хабара у

сумі 50 тис. грн. від комерційної структури за видачу незаконних дозволів на проведення науково-дослідного лову. Більше того, дозволи на науковий лов видаються приватним підприємцям, які взагалі не мають відношення до досліджень тваринного світу. Зокрема, підприємець І. (Херсонська область), виконуючи програми “АзПівденьНДРО” та “ПівденьНДРО”, здійснював вилов бичка забороненими засобами (механізованою драгою) в обсягах, що перевищують квоту. Задokumentовано факт незаконного вилову ПП І. 3800 кг. бичка та заподіяної шкоди рибному господарству на суму 9256,8 грн. [7].

Небезпечність “корумпованого екологічного ліцензування”, що забезпечує тривалу та безкарну “підприємницьку” діяльність організованим угрупованням, становлять не тільки наслідки, властиві екологічній злочинності, й проявляється у погіршенні стану довкілля, його забрудненні та виснаженні природних ресурсів та у специфічних наслідках економіко-управлінського характеру. Ними є: руйнування законної конкуренції на ринку, коли незаконно добуті ресурси витісняють отримані у передбаченому законом порядку, а також падіння авторитету та ефективності державного управління за рахунок його корумпованості.

Професіоналізація є також однією з характерних ознак сучасної організованої екологічної злочинності. Утворення груп злочинців-професіоналів є результатом специфічної тенденції розвитку даного виду екологічної злочинності – трансформації (внаслідок безкарності та високої прибутковості цієї діяльності) мотивів забезпечення сім'ї продуктами харчування у мотиви збагачення. Так, “професійні” браконьєри найчастіше діють спільно, мають свої транспортні засоби, велику кількість заборонених засобів лову, налагоджені схеми реалізації незаконно добутої риби та морепродуктів (ікра, креветки). Сприяють злочинному бізнесу особи, які спеціалізуються на переробці (зберіганні в спеціально обладнаних морозильних камерах, засолюванні й копченні) та подальшій реалізації рибної продукції. Матеріали публікацій у періодичних виданнях і результати перевірок засвідчили наявність динамічно працюючого нелегального ринку риби цінних сортів, лов яких заборонено або квотується, та рибної продукції з неї, що здобувається шляхом промислового браконьєрства.

Очевидно, що “професійні” злочинці не мали б можливості тривалий час займатися незаконним промислом без корумпованих зв'язків з представниками рибоохорони та правоохоронних органів. Матеріали вивчених кримінальних справ, порушених стосовно посадових осіб природоохоронних органів, які сприяли браконьєрам, висновки фахівців, результати опитування мешканців приморських селищ дозволяють зробити висновок про те, що завдяки корумпованій частині працівників рибоохорони та інших органів влади незаконний рибний промисел набув у приморських регіонах країни системного характеру. Так, на думку колишнього голови Миколаївської обласної адміністрації О. Гаркуші, “до незаконного бізнесу причетні керівники структур, що мали б перешкоджати браконьєрству – начальник обласного управління Мінекобезпеки та керівник рибінспекції. В результаті їхньої діяльності державі та екології завдано значних збитків. Браконьєрство в області зі стихійного явища перетворилося на добре організований бізнес. Правоохоронці не раз затримували працівників рибінспекції та місцевого управління екобезпеки, коли ті брали хабарі від браконьєрів та рибгоспів. Неможливо, щоб про таке не знали керівники цих управлінь.” (з матеріалів веб-сайту телевізійного каналу “1+1”).

Тривале заняття “кримінальним” бізнесом організованими угрупованнями можливо тільки на професійній основі, адже потребує відповідних навичок, спеціалізації, кооперації, розділення праці та необхідних, часто достатньо дорогих, знарядь та засобів. У зв'язку з цим, одним із заходів протидії екологічній злочинності взагалі, й організованій зокрема, могло б бути вилучення знарядь,

засобів вчинення злочинів та іншого майна “кримінального” походження. На жаль, відомості Державної судової адміністрації України щодо застосованих видів покарання до засуджених осіб за вчинення злочинів проти довкілля свідчать про незначну кількість випадків застосування такого додаткового виду покарання як конфіскація майна. Питома вага осіб, засуджених до конфіскації майна за злочини даної категорії, є стабільно незначною та становить близько 1,5 – 2 %. Так, у 2004 році такий вид покарання було застосовано лише до 13 осіб, у 2005 році – до 10, у 2006 році – до 15, а у 2007 році – до 16 осіб. Зважаючи на корисливу спрямованість злочинів, за якими, як правило, засуджувались екологічні злочинці, такий показник також слід вважати одним із недоліків слідчо-судової практики за злочинами даної категорії.

Професіоналізувавши “кримінальну” екологічну діяльність в Україні, організовані угруповання розширюють її, “експортуючи” за межі держави та набуваючи при цьому характеру транснаціональної організованої злочинності. Такі процеси, на думку А.П. Закалюка [8, с. 376–379], зумовлені низкою чинників. З розвитком в Україні елементів демократизації, відкритості, громадянського суспільства міждержавні зв'язки стали більш широкими, різноманітними і насиченими. Ці тенденції розвиваються на фоні загальних процесів світового та європейського взаємозв'язку та охоплюють усі суспільні сфери, у тому числі сферу злочинності різних країн. Організована злочинність, у тому числі й екологічна, спрямовується до транснаціонального простору з метою реалізації своєї основної властивості – прагнення до постійного отримання злочинних прибутків та надприбутків. У цьому прагненні вона відшукує країни, де рівень прибутку вищий, а розмір податків менший, відповідно, де більш високий рівень економічного розвитку, більш високі доходи підприємництва, більше багатих людей – споживачів більш дорогих коштовностей, розваг, засобів вслякого забезпечення надкомфортного життя. Прикладом може бути ситуація з незаконним добуванням в Україні (переважно в Рівненській області) та подальшою контрабандою у Польщу та Литву бурштину. Щоб зрозуміти масштаби такого кримінального бізнесу достатньо порівняти обсяги його офіційного та тіньового ринків. На сьогоднішній день легально держпідприємством “Бурштин України” добувається близько 3 т бурштину на рік. Контрабандисти ж, за оцінками фахівців, вивозять щороку за кордон більш 20 т бурштину. За словами голови Рівненської облдержадміністрації В. Матчука “нелегальний бурштиновий бізнес – справа рук не селян-одинаків. Адже отримати вікно на митниці, особливо польській, прості смертні не можуть. Підозрюю, що на вищому рівні є керівний центр. Про це свідчать величезні обсяги вивезення бурштину через митницю, а такі операції окремі кримінальні групи проводити не в змозі” [9].

Подібною є ситуація з лісовими ресурсами. У лісах держави тривають самовільні рубки, поширені порушення природозберігаючих технологій заготівлі лісосировини, неналежною є робота лісової охорони. Збитки, завдані лісопорушеннями лише за 2006 р., становлять понад 25 млн. грн. За межі України лише державними лісгосподарськими підприємствами у 2006 р. вивезено майже 2,5 млн. кубометрів деревини. Вивозиться лісоматеріал і контрабандним шляхом. У 2006 р. виявлено 2 організовані злочинні групи у Чернівецькій області, які збували ліс за кордон за підробленими документами [11, с. 25]. За матеріалами УБОЗ УМВС України в Закарпатській області, прокуратура Рахівського району порушила кримінальну справу за ч. 3 ст. 365 КК України у відношенні службових осіб ДП “Ясінянське лісомисливське господарство”, які без оформлення відповідних документів та без передплати продали майже 50 млн. куб. м. лісопродукції [10].

З наведеного можна зробити висновок: поширеність та масштаби шкоди для довкілля та суспільства внаслідок існування організованої екологічної злочинності в

Україні дійсно величезні. Разом з тим, кількість виявлених злочинів та притягнутих до відповідальності винних осіб, відомості щодо яких були наведені вище, явно не відповідають реальному становищу. На думку фахівців та згідно з дослідженнями автора [11], латентність у даній сфері становить близько 99 %. Усі наведені обставини свідчать не про окремі факти злочинних посягань, а про організовану екологічну злочинність, як явище та складову частину екологічної злочинності, що має найнебезпечніший характер, а протидія якій набуває сьогодні особливого значення.

Список використаних джерел

1. *The Spirit of Rio: Earth Suneilt*. 1992. // *Brundtland Bull*, 1992. – р. 3–5.
2. Жевлаков Э.Н. Экологические правонарушения и ответственность. М.: ЗАО Бизнес-школа Интел-Синтез, 1997. С. 49; Дубовик О.Л. Коррупция в сфере лицензирования природопользования и регистрации воздействий на окружающую среду // Альманах “Организованная преступность, терроризм и коррупция”. – 2003. – № 1; Зубкова В., Соколов Н. Проблемы применения законодательства о незаконной порубке лесных насаждений по УК РФ // Уголовное право. – 2007. – № 2. – С. 50–54.
3. Корнякова Т. Проблемні питання на окремих напрямках наглядової діяльності // Вісник прокуратури. – 2007. – № 2 (68) лютий.
4. Дубовик О.Л., Жалинский А.Э. Причины экологических преступлений. – М., 1998. – С. 82, 152.
5. Козлов А.П. Соучастие. – СПб., 2001. – С. 252.
6. Дубовик О.Л. Коррупция в сфере лицензирования природопользования и регистрации воздействий на окружающую среду // Альманах “Организованная преступность, терроризм и коррупция”. – 2003. – № 1.
7. Яновский С. Кто пособничает херсонским браконьерам // Гривна № 17 (537), 21 – 28 апреля 2005 г.
8. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. – Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. – 712 с.
9. Зущик В. Украли с помпой // Корреспондент, 2 февраля 2008. – С. 29–30.
10. Ліс рубають – чиновники летять // Моменти № (18) 2. – С. 5.
11. Поліщук Г.С. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам проти довкілля (за матеріалами Причорноморського регіону України): Автореф. дис. канд. юрид. наук. – КНУВС, Київ, 2006. – 20 с.; Поліщук Г.С. Чинники, що зумовлюють латентність злочинів проти довкілля // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2004. – № 5. – С. 83–94.

According to the statistics the author analyses the character of the criminal-legal protection of the environment in Ukraine. Legal practice concerning the exposure and conviction of the members of the organized criminal groups for the crimes against an environment is analyzed in the article; the criminological characters of the organized ecological crime are determined.